

Nada za Europu*

VÁCLAV HAVEL

UDK 327(4-6)
Prevedeni članak

*Predsjednik Havel održao je ovaj govor
u Aachenu 15. svibnja 1996. godine.*

1.

Kad sam se nedavno pozabavio pitanjem kako je Europa dobila ime, bio sam začuden otkrićem da joj mnogi vide prvobitni korijen u akademskoj riječi *erebu*, koja znači sumrak ili večer. Vjeruje se pak da je ime za Aziju proizašlo iz akademskog *asu* koje znači zora.

Na prvi pogled ovo otkriće ne čini se posebno povoljnim. U našim svijestima riječ sumrak tradicionalno je bila povezana s predodžbama kraja, izumiranja, poraza, propasti, ili skore smrti. U nekim slučajevima uobičajena veza ima smisla: sumrak je zaista kraj nečega. U najmanju ruku kraj jednog dana i žurbe i vreve koja ga je ispunjala. Ali to ne znači poraz, propast, ili kraj vremena. Daleko od toga: to je tek naglasak (interpunkcija) u vječnom ciklusu prirode i života, u kojem jedna stvar završava samo da bi nešto drugo moglo započeti.

Za ljude to može značiti da je došao kraj vremenu za rad, koje je većim dijelom fizičko i upravljeno prema svijetu oko nas, da bi ga zamijenilo vrijeme tihe kontemplacije, refleksije, procjenjivanja, introspekcije - drugim riječima, unutra usmjerenog napora. Od pamtivijeka ljudi koriste večer da bi razmislili o onome što su učinili tokom dana. Zastali bi da promotre stvari u njihovom pravom odnosu, da steknu snagu i odlučnost za dan koji slijedi. Ponešto pojednostavljeno, mogli bismo reći da su zora i danje svjetlo vrijeme ruku, a sumrak vrijeme uma.

Ponešto melankolične asocijacije koje obično povezujemo s riječju suton, mogle bi biti tipična posljedica modernog kulta početaka, otvaranja, napredovanja, otkrića, rasta, i uspješnosti, kulta radišnosti, prema van usmjerene aktivnosti, ekspanzije i energije, tj. tipično modernog slijepog vjerovanja u kvantitativne pokazatelje. Zora, svitanje, osvjet, "jutro nacija", i slične riječi, fraze ili metafore ovih dana su popularne, pojmovi kao suton, smiraj, ili noć za nas nepravedno nose samo konotacije stagnacije, propadanja, dezintegracije, ili praznine.

Nepravedni smo prema sumraku. Nepravedni smo prema fenomenu koji je možda dao Europi svoje ime.

Točno je da se određena faza u povijesti Europe naizgled završava. Izuzetno povoljna mješavina klasične Antike, židovske religioznosti, i kršćanstva, povezana sa svježom energijom takozvanih barbarskih plemena, postupno je u Europi dovela do nevidenog napretka, te je konačno čovječanstvu donijela nebrojene darove i ostavila trag na cjelokupnoj planetarnoj civilizaciji našeg vremena. Čini se da je Europa uvela u ljudski život kategorije vremena i povjesnosti, otkrila ideju razvoja, te konačno i ono što zovemo napretkom.

Buduća stoljeća cijela europska povijest možda će izgledati kao ništa više od jednog dana ispunjenog živahnim aktivnosti, veličanstvenim ljudskim nastojanjima, velikim otkrićima ljudskog uma, oslobađanjem ogromnih energija i s njima povezanog etosa ekspanzije. Od tajni Bića i spasenja do tajni tvari, od otkrića blaga skrivenog na dalekim kontinentima do političkih postignuća kao što je priznanje ljudskog dostojanstva i slobode, vladavina prava, ideja jedna-

* Pretiskano s dozvolom "The New York Review of Books". Copyright 1996 Nyrev, Inc.
The New York Review of Books, Vol. XLIII, No 8, p.p. 38-39, 1996.

kosti pred zakonom - to su sve izvanredna europska otkrića koja je Europa proširila dalje, često na korist cijelog svijeta, često i na njegovu štetu.

Povijest Europe nije bila samo povijest širenja ideala spasenja, slobode, napretka i humanosti: također je značila i brutalno potlačivanje drugih kultura. Značila je osvajanje, pljačku, kolonizaciju, i neke vrlo sumnjive izvozne proizvode od kojih mogu navesti samo jedan, opasan do krajnosti, posljedice kojega sam i osobno iskusio: komunističku ideologiju. Pa ako svijet europskom duhu napretka i beskrajnog traženja dijelom duguje blagotvorne i korisne stvari, kao što su demokracija i ideja ljudskih prava ili izum televizije i kompjutera, tom istom europskom duhu ima zahvaliti za mnoge od svojih društvenih nepravdnosti, arogantno antropocentrično postupanje s planetom, kult konzumerizma, te ogromno nagomilavanje nevjerovatno razornog oružja koje često završava u rukama vrlo sumnjivih režima. Ovaj europski ekspanzionizam s dva lica svoj tužni vrhunac u ovom stoljeću dosegao je u dva rata u koja je naš kontinent povukao cijeli svijet.

Različite koristi koje potječu iz europske ideje napretka davno su prihvaćene i u drugim dijelovima svijeta. Mnogi su ih tako cjelovito prigrlili da sad nadmašuju Europu baš u onim područjima u kojima je nekad Europa polagala pravo na trajnu premoć. Europa je prestala biti središtem kolonijalne moći ili kontrolnim tornjem svijeta, i više ne odlučuje o svjetskoj sudbini.

Čini mi se da je došlo vrijeme da zastanemo i promislimo o sebi. Vjerujem da smo suočeni s velikim povijesnim izazovom, izazovom da konačno uzmemo i oživotvorimo ono što implicira riječ sumrak. Trebamo prestati misliti o sadašnjem stanju Europe kao o zalasku sunca njezine energije i umjesto toga ga prepoznati kao vrijeme kontemplacije, kad posao dana za neko vrijeme prestaje, kad sunce silazi i nastupa vladavina misli. To ne znači da se moramo otuditi od samih sebe i od svijeta u kojem živimo. To jednostavno znači smireno pogledati unatrag na ono što smo postigli, procjenjujući značenje i posljedice svojih napora i donoseći neke odluke za dan koji će doći. Držim da nikad dosad u svojoj modernoj povijest Europa nije imala bolju priliku da to učini, i bila bi ozbiljna pogreška ne iskoristiti je. S vašim dopuštenjem, pokušat ću ocrtati nekoliko tema o kojima bismo trebali ozbiljno razmišljati da bismo što bolje iskoristili ovo vrijeme večernje meditacije. To vrijeme ne treba biti prilikom za iscrpljujući san nakon rada, ili nostalgije za davnim postignućima, nego vrijeme artikulacije europskih zadataka za dvadeset i prvo stoljeće.

Pojam Europe ima zapravo tri značenja. Prvo je čisto geografsko, određeno crtama na karti na zidu učionice u svakoj osnovnoj školi i u svakom atlasu.

Drugo značenje naziva Europa odnosi se na one zemlje u Europi koje su bile pošteđene iskustva komunizma, a sad su većinom članice Europske Unije. On tako uključuje dio Europe koji je bio kadar kroz protekla desetljeća uzgajati demokratski politički sustav i civilno društvo koje je politički razmjerno stabilno, koje uživa ekonomsko blagostanje, i koje je korak po korak postalo intergrirano u velik jedinstven politički i ekonomski savez. Ova Europa bez sumnje je privlačna i drugima, i nije slučajno da se slogan "povratak u Europu" često do zamora ponavlja u mnogim zemljama koje ne pripadaju ovoj grupi. Ta je fraza u stvari priznanje klubu nacija koje su u povijesti imale sreću da su bile na drugoj strani Željezne zavjese.

Europa u ovom smislu - budimo ovdje iskreni - pokazuje razmjerno malo brige za izazov koji sam upravo spomenuo, to jest, izazov koji predstavlja izdizanje iznad svojih svakodnevnih napora i poduzimanje temeljitog ispitivanja svoje uloge u našoj civilizaciji. Uz malo pretjerivanje, mogli bismo reći da je ova Europa jako zaokupljena transferom uplata iz Bruxellesa ili izvoza govedine od goveda za koja se sumnja da su zaražena ludilom. Usprkos svih lijepih riječi koje nam s vremena na vrijeme nudi, to je i dalje dosta egoistična Europa, zabrinuta više za svoje neposredne ekonomske interese nego za globalna filozofska promišljanja.

Ali postoji također i treće značenje riječi Europa. Ova Europa predstavlja zajedničku sudbinu, zajedničku složenu prošlost, zajedničke vrijednosti, i zajedničku kulturu i način živo-

ta. Ona je također i više od toga, u nekom smislu, regija obilježena posebnim oblicima ponašanja, osobitom kvalitetom volje, posebnim shvaćanjem odgovornosti. Posljedica je toga da se granice ove Europe mogu nekad činiti nejasnima i promjenjivima: ona se ne može definirati gledajući u školski atlas ili proučavajući popis država članica Europske Unije ili zemalja koje bi, kad bi to željele, mogle to postati, kao što su Norveška, Švicarska ili Island. Zato je svaka rasprava o ovoj trećoj Europi teža, i rjeđa. Pa ipak bi tu sve rasprave o Europi i njezinoj budućnosti trebale započeti.

Čini mi se, drugim riječima, da bi polazište svih naših meditacija u suton trebala biti rasprava o Europi kao o mjestu zajedničkih vrijednosti, o europskom duhovnom i intelektualnom identitetu - ili, ako želite, o europskoj duši: o onome što je Europa nekoć bila i što je vjerovala, što jest i što vjeruje sada, što bi trebala ili mogla biti, i koju bi ulogu mogla odigrati u budućnosti.

Ne brinite, neću ovdje pokušati odgovoriti na ta pitanja. Drugi su spremniji da to učine, i bezbrojne knjige su napisane o toj temi. Samo ću spomenuti nekoliko aspekata Europe za koje mislim da zavređuju našu pažnju u ovom trenutku.

Prvi od njih je da je Europa, u trećem značenju, uvijek bila i još je jedinstven i nedjeljiv politički entitet, kolikogod neizmjereno raznolike i zamršene strukture. To nije samo posljedica zemljopisa, to jest, činjenice da su mnogi labavo povezani narodi koncentrirani na razmjerno malom poluotoku i u njegovoj neposrednoj blizini. Važnije je od toga da su tisućljeća zajedničke povijesti koju su dijelili njezini narodi, često živjeći u različito konstituiranim multinacionalnim carstvima, oblikovali Europu u jednu intelektualnu cjelinu ili sferu civilizacije, isprepletenu s tako mnogo političkih veza da bi njihovo raskidanje u nekim slučajevima dovelo do potpune dezintegracije.

Ova naočigled banalna činjenica ipak ima važne političke posljedice. Ona znači da, ako se budući europski poredak ne bude temeljio na jasnoj svijesti o toj međupovezanosti, na kraju neće nikome donijeti koristi. Jednostavno ne možemo zamisliti Europu koja je i dalje podijeljena, ovog puta ne Željeznom zavjesom, nego ekonomski u dio koji je uspješan (ili bogat) i sve više ujedinjen, i u drugi koji je manje stabilan, manje uspješan, i razjedinjen. Kao što jedan dio sobe ne može zauvijek ostati topao dok je drugi hladan, tako je jednako nezamislivo da bi dvije različite Europe mogle zauvijek živjeti jedna pokraj druge na obostranu štetu. A ona stabilnija i bogatija platila bi višu cijenu.

Nije stoga istinito da bi ujedinjeni dio Europe bio oštećen ako se proširi. Baš naprotiv, na dugi rok izgubio bi ako se ne bi proširio. Europa zapravo, kao civilizacijski fenomen, sad ima povijesno nevidenu mogućnost: može se ponovno stvoriti na načelima dogovora među svima kojih se to tiče, na temeljima jednakosti i mirotvorne i demokratske suradnje. Ako prokocka ovu šansu u ime kratkoročnih, pojedinačnih ili uskih ekonomskih interesa, morat će za to platiti. Tako bi u oba svoja dijela otvorila vrata svima onima koji pretpostavljaju sukob dijalogu, koji bi se radije odredili u suprotnosti prema drugima nego kao susjedi. Nema se smisla pretvarati da takvi ljudi više ne postoje. Drugim riječima: ako demokrati ne počnu uskoro rekonstruirati Europu kao jedan politički entitet, drugi će je početi strukturirati na svoj način, a demokratima neće ostati ništa osim vlastitih suza. Demoni koji su tako fatalno razdirali europsku povijest - najpogubnije u dvadesetom stoljeću - samo čekaju svoje vrijeme. Bila bi tragična pogreška ignorirati ih zbog tehničkih preokupacija, transfera sredstava, kvota ili tarifa.

Europska Unija neviden je pokušaj stvaranja od Europe jedne regije koju povezuje solidarnost. Znam da ni Europska Unija, ni Sjevernoatlanski savez, ne mogu otvoriti svoja vrata preko noći svima koji teže da im se pridruže. Ono što oboje sasvim sigurno mogu učiniti - i što moraju učiniti prije nego bude prekasno - jest jasno uvjeriti cijelu Europu, kao sferu zajedničkih vrijednosti, da nisu zatvoreni klubovi. Trebali bi uobličiti jasnu i detaljnu politiku postupnog povećanja članstva, i to s rokovima za njezino provođenje, a također bi trebali objasniti logiku tih rokova. Šest dugih godina prošlo je od kad je pala Željezna zavjesa, i nema smisla nijekati da se - usprkos nekih obećavajućih malih koraka - malo postiglo u ostvarenju tog većeg jedinstva.

2.

Okrenimo se sad od ovih dosta marginalnih pitanja bitnima.

Jedna od velikih europskih tradicija - tradicija koju je Europa sve više zaboravljala u prvoj polovici dvadesetog stoljeća - jest ideja slobodnog građanina kao izvora sve moći. Nakon Drugog svjetskog rata, nakon što je naučio lekciju iz strahota nanijetih fanatičnim nacionalizmom, slobodni dio Europe ponovo se posvetio toj tradiciji i učinio je temeljem pomirenja i suradnje. Pa iako je europska integracija započela prvenstveno kao ekonomska integracija, bilo je ipak očito koje su njezine političke polazne točke i njezini politički ciljevi. Nadali su se dovesti do renesanse građanskog načela kao jedinog mogućeg temelja za doista miroljubivu suradnju među nacijama. Nije se radilo o tome da se potisne nacionalni identitet ili nacionalna svijest, koja je jedna od dimenzija ljudskog identiteta, nego da se ljudska bića oslobode okova etničkog kolektivizma, tog izvora svega razdora i porobljivača ljudske individualnosti.

Koliko god to paradoksalno zvučalo, europsko ujedinjenje nikad nije značilo ograničenje slobode u smislu u kojem bi određena građanska prava bila ekspropirana od moći koja se udaljava od građana. Naprotiv - to je bio proces naglašavanja ljudske slobode, ne samo oslobođenjem straha od drugih, nego i nudenjem većeg prostranstva u kojem se mogu ostvariti kao građani. Čini mi se da Europljani i europski političari tek sad, kad Europska Unija pokreće novi krug razgovora o svojoj budućnosti (što između ostalog uključuje i raspravu o njezinoj vanjskoj i sigurnosnoj politici), počinju shvaćati ovu duboko političku dimenziju procesa ujedinjenja. I pitam se da li su neki od njih malo preplašeni veličinom zadatka koji su preuzeli, sad kad je njegovo temeljno značenje postalo tako jasno. Takvo obeshrabrenje, ako postoji, sad je još opasnije, baš u trenutku kad Europa ima šansu koju sam upravo spomenuo - mogućnost da se prvi put u povijesti uspostavi na demokratskim načelima kao cjelovit entitet.

Kako se možemo suprotstaviti ovom obeshrabrenju? Gdje smoći hrabrost da izvedemo rješenja koja su uistinu širokogrudna? Kako da gledamo dalje od svojih neposrednih i pojedinačnih interesa, da tražimo bolju budućnost za cijeli kontinent?

Mislim da je potrebno razmjerno malo. Samo se trebamo podsjetiti himne Europske Unije. Ne pruža li Schillerova "Oda radosti" odgovor baš na ovo pitanje kad upozorava da život u svetom krugu slobode traži odanost i predanost "sucu iznad zvijezda"? Što bi to drugo moglo značiti nego da su sloboda i odgovornost dvije strane istog novčića i da je slobodu moguće zamisliti samo kad je temeljena na osjećaju odgovornosti prema autoritetu koji nas nadilazi.

Koncept metafizički usidrene odgovornosti bio je temeljem vrijednosti koje čine europsku tradiciju. I čini mi se da je doba sumraka, shvaćeno kao mogućnost za samorefleksiju, izravni poziv da se preusmjerimo prema toj europskoj tradiciji te da jasno priznamo da postoje vrijednosti koje nadilaze naše neposredne interese, da nismo odgovorni samo našoj stranci, našem izbornom tijelu, našem lobiju ili našoj državi, nego cjelokupnom čovječanstvu, uključujući i one koji dolaze nakon nas, i da će krajnja vrijednost naših djela biti odlučena negdje izvan kruga smrtnika koji nas okružuju. Jezikom današnjeg svijeta, to ne znači ništa više ili manje nego slušanje glasa koji nas doziva iz dubine naše savjesti.

Na ponešto egzaltirani način mogli bismo ustvrditi da je sadašnji zadatak Europe da u najdubljem smislu ponovno otkrije svoju savjest i odgovornost. To znači ne samo odgovornost za vlastitu političku arhitekturu nego i za svijet u cjelini.

Svi smo upoznati s prijetnjama koje se nadvijaju nad današnji svijet. Svi znamo da su izvori i zalihe planeta ograničeni i da će se prije ili kasnije ideja stalnog rasta sukobiti s tim ograničenjima. Svi znamo za sve dublju provaliju između siromašnog stanovništva koje se stalno povećava i neizmerno bogatog koje stagnira. Svi znamo da uništavamo prirodu, zrak i vode oko sebe. Svi znamo za konflikte koji su pritajeni u čovječanstvu, sad kad jedinstvena globalna civilizacija ljude iz različitih sfera kulture gura sve bliže jedne drugima i tako neizbježno budi njihovu odlučnost da brane svoj identitet od pritiska uniformnosti.

Ali što činimo da odvratimo te opasnosti, ili da se suočimo s njima? Bojim se, vrlo malo. Povlačimo se u svoje oklope, uvjeravamo sami sebe da se ništa od toga nas ne tiče, kao da smo potpuno zaboravili "suca iznad zvijezda" na koje nas podsjeća europska himna. Kao da stalno govoreći o Europi potpuno ignoriramo jedan od stupova njezine tradicije - univerzalizam, zapovijed da mislimo o svima, da djelujemo onako kako bi svi trebali djelovati i da tražimo univerzalno prihvatljiva rješenja.

Čovječanstvo ulazi u eru multipolarne i multikulturalne civilizacije. Iako Europa više ne dirigira globalnim orkestrom, ne znači da svijetu više nema što reći. Sad se nameće nova zadaća, i s njom, novo značenje samog postojanja Europe.

Zadaća joj više neće biti da širi - nasilnim ili nenasilnim putem - svoju religiju, svoju civilizaciju, svoje izume ili svoju moć. Neće to biti ni propovijedanje ostatku svijeta o vladavini prava, demokraciji, ljudskim pravima ili pravdi.

Ako želi, Europa može učiniti nešto drugo, skromnije ali blagotvornije. Može postati model kako različiti narodi mogu zajedno raditi u miru a da ne žrtvuju išta od svog identiteta; može pokazati da je moguće odnositi se s pažnjom prema planetu, misleći na buduće generacije; može pokazati da je moguće živjeti u miru s drugim kulturama a da narodi ili zemlje u tome ne moraju zaniijekati sebe i svoju istinu. Nadalje, Europa ima još jednu mogućnost, ako je želi: može ponovno obnoviti svoje najbolje duhovne i intelektualne tradicije, vratiti se njihovim korijenima i potražiti u njima ono što im je zajedničko s drugim kulturama i drugim sferama civilizacije, i ujediti s njima snage u potrazi za zajedničkim moralnim minimumom koji će nas sve voditi, da bismo mogli jedni pokraj drugih živjeti na jednom planetu i zajedno se suočiti s bilo čim što prijeti našim zajedničkim životima.

Zadatak Europe više nije, niti će ikada opet biti, da vlada svijetom, da silom širi svoje ideje o blagostanju i dobru, da nameće svoju kulturu cijelom svijetu ili da ga podučava o njegovom pravom putu. Jedina zadaća koja ima značenja za Europu idućega stoljeća jest da bude najbolja što može - da oživi svoje najbolje duhovne i intelektualne tradicije i tako pomogne stvoriti novi globalni uzorak supostojanja. Najviše ćemo učiniti za svijet ako jednostavno učinimo ono što nam traži savjest, ako se ponašamo onako kako vjerujemo da bi se svi trebali ponašati. Možda ćemo potaknuti druge, možda ne. Ali ne smijemo djelovati s takvim očekivanjem. Možda će biti teško odbaciti vjerovanje da nema smisla živjeti prema imperativu odozgo ako i drugi tako ne žive ili ne žele živjeti. Ali to je moguće. I nije nemoguće da je baš to najbolje što Europa može učiniti za sebe, za obnavljanje svog identiteta, za svoju novu zoru.

Europa će moći podnijeti križ ovog svijeta, i tako slijediti primjer onoga u koga je vjerovala dvije tisuće godina i u čije je ime počinila toliko zla, samo ako najprije zastane i razmisli o sebi, kad u najboljem smislu dosegne potencijal inherentan sumraku koji joj je dao ime.

S engleskog prevela Zrinjka Peruško Čulek